

így?) Állítom, hogy az elzsidósodást emlegető antiszemiták és az antiszemitizmust kiáltó „zsidók” polémiájában nincsenek tények és nincsen közös nevező. A dolog tragikuma az, hogy ami az egyik oldalról a háborús terhekben való hazafias részvétel, sőt áldozat, az a másik oldalról „térfoglalás”. A nagy kérdés még mindig az, miért fordult az első világháborús percepció és nyelv szinte kizárólagosan antiszemitizmusba Közép-Európában: Ausztriában, Magyarországon és Németországban. Miért vált lényegében egyenlővé az újfajta nacionalizmus (erről könyvem 176–186. oldalán írtam) az antiszemitizmussal – még Trianon előtt? De még azt sem hiszem, hogy itt valóban két oldalról és azok küzdelméről lehet szó. Nem a „két oldal” tartozott össze, nem ezek „vitájáról” volt szó, hanem a magyar modernizáció súlyos torzulásairól, amit a háborúban tönkremenő hagyományos társadalom képtelen volt elviselni. S hogy végképp ne viselje el, abban sokan sokféleképpen segítettek – erről akart szólni a könyvem.

Magam is örülnék olyan műveknek, amelyek „analitikus fogalmakkal, tágabb perspektívában tennék értelmezhetővé a megvizsgált szövegeket”, hogy ne csak ismételtessük, hanem történetileg elemezzük a régi diskurzusokat, s jussunk is túl rajtuk. Egyelőre azonban ez olyasféle kívánságnak tűnik nekem, mint az egykori felszólítás: „írók, alkossatok remekműveket!” Nagyon remélem, hogy úgy tesznek.

Bp., 2009. november 26.

BIHARI PÉTER

Viszontválasz

Bihari Péter észrevételeire

Bihari Péternek a recenzióra adott észrevételei lehetőséget nyújtanak a tárgyilagos, véleményem szerint előrevivő vitára, ezért szintén érdemben szeretnék rájuk válaszolni. Észrevételeinek sorrendjében haladva:

1. A recenzióban szóvá tettem, hogy Bihari figyelmen kívül hagyja a rendelkezésre álló első világháborús források néhány jelentős csoportját.

Válaszában arra hivatkozik, hogy az általam említett források nem alkalmasak a „közgondolkodás”, a „hangulat”, illetve a „mentalitás” változásainak bemutatására. Véleményem szerint ez nem biztos, nagyon sok nyomát találhatjuk bennük hangulati vagy mentális elemek lecsapódásának. Ennél is fontosabb azonban, hogy e forrásokra nem „mentalitás-történeti” felhasználhatóságuk miatt hivatkoztam, hanem azért, mert Bihari azt írta, hogy – a mentalitástörténeti elemzés háttereként – könyve „viszonylag átfogó képet igyekszik adni a világháborús magyar hátor-szágról” (13. old.), majd pedig ennek nehézségeként a források hiányára utalt, idézem: „a levéltári források szűkössége akadályozta az alaposabb vizsgálatot” (uo.). Állításom csupán az volt, hogy a levéltári források egyáltalán nem szűkösek.

2. Bizonyára lehet még tovább vizsgálni, ahogyan Bihari válaszában írja, azt a kérdést, hogy „a munkásság a szakszervezeteken keresztül jelentős befolyást kapott-e a budapesti közellátásban”. Azt azonban már most is tudni lehet, hogy a szakszervezetekhez kötődő Általános Fogyasztási Szövetkezet – elsősorban Budapestről és környékéről rekrutálódó – tagsága a háború végén a 150 ezret is elérte, ami a családtagokkal együtt már igen jelentős tömeg, illetve ismert az is, hogy e szervezet erősödése a GYOSZ-t annyira nyugtalanította, hogy vállalatai számára 1917-ben egy saját szövetkezetet hozott létre – 70 ezer munkásukat fizették be ebbe –, mert az élelmiszerellátás ellenőrzése a bérek nagyságánál is fontosabb stratégiai kérdéssé vált a munkaviszonyok kontroll alatt tartásában. A Közélelmezési Hivatal keretében működő Ipari Munkások Élelmezési Bizottsága paritásos alapon működött, ahol is az ÁFSZ és a GYOSZ a kormány képviselőivel együtt közösen vállalt felelősséget a munkások – a többi civilhez képest kiemelten kezelt – ellátásáért. Ugyancsak a két fél egyenlő képviselőivel, illetve a hatóságok részvételével működtek a panaszbizottságok, amelyek a szakszervezetek tényleges partnerként való elismerését jelentették. Tevékenységük jellegére nézve a munkavállalói és munkaadói oldal

megnyilatkozásai, illetve döntéseik statisztikája nem sok kétséget hagy.

Nem értem egyébként Biharinak e téma kapcsán megfogalmazott kérdését, nevezetesen, hogy milyen tényekre alapozható az az állítás, hogy az I. világháború alatt a tömegek mindinkább beléptek a politikába. Kiterjedt nemzetközi irodalom taglalja a liberális, többnyire cenzusos, a közügyeket az elitek számára fenntartó XIX. századi politikai rendszerek átalakulását a tömegdemokráciák, illetve bizonyos esetekben a tömegeket mozgósító diktatúrák irányába. E folyamatban az áttörést nem egy európai országban az I. világháború jelentette. Az ezzel kapcsolatos tények – az új típusú pártok, tömegszervezetek megjelenése, a politikai tömegsajtó kialakulása, stb. – Magyarországon is szembeötlőek.

3. Annak eldöntését, hogy 286 oldal mennyire sok vagy kevés, illetve hogy mire lehet elég, az olvasóra bízom. A „Zsidókérdés és az antiszemitizmus” c. fejezet mindenesetre a 187. oldalon kezdődik. A megelőző, szűken számolva is 150 oldalon írottak Bihari válasza szerint „bevezetőként, magyarázatként szolgálnak” a könyv voltaképpeni témájához, azaz a középosztályi antiszemitizmushoz és zsidókérdéshez. Ezt önmagában nem találom aránytalanának, nagyon is szükséges lehet másfélszáz oldal e téma háttérösszefüggéseinek bemutatásához. Kifogásom arra vonatkozott, hogy ezen a 150 oldalon mégsem kerül sor még röviden sem annak ábrázolására, hogy a középrétegek milyen társadalomnak a középrétegei is. Úgy gondolom, hogy ennek mégiscsak volna jelentősége a munka központi témájának szempontjából is.

4. Igazat kell adnom Bihari Péternek, recenziómból az olvasó, ha nem ismeri a könyvet, nem tudja meg pontosan, hogy az miről szól. Ez azonban csak részben az én hibám. Erre a hiányosságra ugyanis már a *BUKSZ* szerkesztősége is felhívta a figyelmemet, kérve, hogy egészítsem ki a szöveget. Jogos igény egy recenzióval szemben, hogy röviden visszaadja a tárgyalt kötet fő állításait is, ezért írásomat ki is egészítettem és a módosított változatot a szerkesztőségnek elküldtem. Ezek után a *BUKSZ*-ban az első változat jelent meg, ráadásul

anélkül, hogy korrektúrát láttam volna belőle.

5. Bihari Péter válaszában figyelmen kívül hagyja bírálatom legfőbb módszertani részét, mely a mentalitástörténeti megközelítésének következetlenségeit illeti, s ezért további észrevételei elvétik az én felvetéseimet. Bevallja: nem tudja, hogy „miként lehet mindezt »politikailag korrekt« módon előadni”, nem tudja miként lehetne szakítani a zsidóságot kollektíve megszemélyesítő – kétség-

telenül hosszú hagyományra visszatekintő – beszédmóddal. Az általam hiányolt interpretációs fogalmak, mint például az identitás (vagy egyáltalán egy következetes mentalitástörténeti elemzés) éppen ezt céloznák, vagyis a kilépést a zsidókérdés eredeti nyelvezetéből, amelyből a történeti elemzések sokszor máig nem tudnak kiszabadulni. Ugyanis nem arról van szó, hogy a zsidósággal kapcsolatos megnyilatkozások elkövetőik „identitását erősítik”, amint Bihari írja, ha-

nem arról hogy éppenséggel teremtik azt. A különféle oldalak önképében, sokszor nem is nagyon rejtve, eleve benne foglaltatik a másik oldal/oldalak léte. Ebben az értelemben nem állnak önmagukban, hanem feltételezik egymást. Egy ilyen interpretatív megközelítés véleményem szerint sokkal termékenyebb lehet, mint a meglehetősen kiüresedett és egy sor problémát – pl. a normativitás kérdését – felvető modernizáció-elmélet.

BÓDY ZSOMBOR